

הארכה פרטונית בעברית ישראלית מדוברת

בשפות שבהן תזמון ההברות תלוי בעיקר בהטעמה, וההטעמה כרוכה בהארכה כלשהי, הברות פתוחות בלתי מוטעמות אינן יציבות לאורך זמן. בשפות כאלה מקוימים בדרך כלל מרווחים שווים פחות או יותר בין פעימות ההטעמה, והנטייה היא לדחוס הברות בלתי מוטעמות (בעיקר פתוחות) בין אלה המוטעמות. לפיכך בעברית המקראית כל תנועה קצרה בהברה פתוחה בלתי מוטעמת היא מועמדת טבעית לכיווץ או השמטה. זוהי הדרך הצפויה והטבעית ביותר, אך לא הדרך היחידה. ניתן גם "לחזק" הברות כאלה על ידי הארכתן או סגירתן. בלייק (1951) וגר (1987) מציגים את שלוש הדרכים שבאמצעותן עשויה השפה העברית "להיפטר" מתנועות כאלה: הארכה פרטונית, כיווץ לשווא או השמטה מלאה וסגירת ההברה הפתוחה באמצעות דגש חזק. במרבית המקרים הנטייה היא לסגור הברה עם u קצרה באמצעות דגש, בעוד ש-i עשויה להצטמצם או להיסגר באופן דומה, ואילו a עוברת בדרך כלל הארכה פרטונית. גר ואחרים לפניו (ראה פירוט התאוריות השונות במאמרו של בלייק) מסבירים את הגזירה:

(1) /katav+á:/ היא כתבה > ka:t^évá:

בכך שהבסיס ההיסטורי לגזירה היה צורת ההפסק, שבה קוימה הטעמה מלעילית, וכתוצאה מכך התארכה התנועה הקדם-מלעילית הארכה פרטונית. כאשר נדד הטעם לסופית בצורת ההקשר, התכווצה התנועה שאיבדה את הטעם לשווא בתוקף מעמדה הפרטוני, אך התנועה הקדם-מלעילית, שנתארכה, נשארה בכל זאת ארוכה:

(2) /katav+at/ היא כתבה > katáv+a > ka:táv+a > ka:tav+á: > ka:t^évá:

כיווץ תנועת ה-a הראשונה בצורת הסמיכות של שמות כמו דָּבָר, שבעברית מקראית לא חלה עליה הטעמה ראשית, מוסבר גם הוא כהתכווצות:

(3) /davár ha-kkohé:n/ דָּבָר הַכֹּהֵן > d^évár ha-kkohé:n

ההטעמה המשנית על ה-a השנייה בשם העצם הנסמך הגנה עליה כנראה מפני צמצום, ומשום כך המועמדת היחידה להשמטה הייתה ה-a הראשונה. השאלה היא, מדוע לא קרה דבר דומה לתנועת ה-a הראשונה בְּדָבָר ללא סופית:

(4) da:vá:r דבר (*d^évá:r)

או ב־a הפרטונית של דְּבָרִים:

(5) /davar+ím/ > d^eva:rím > דברים

צמצום התנועה נמנע, ככל הנראה, מכיוון שעברה תהליך של הארכה פרטונית,

(6) /davár/ > da:vá:r /davar+ím/ > dava:rím > d^eva:rím

וכתנועה ארוכה הייתה מוגנת בפני צמצום (אם כי ייתכן גם שההגנה בפני צמצום חלה מסיבות אחרות, ושההארכה חלה רק בשלב מאוחר יותר; ראה בלאו 1978, עמ' 93).

השאלה היא, מדוע חלה הארכה פרטונית דווקא. אין הכוונה לטעון כאן שהארכה פרטונית אינה תופעה פונולוגית טבעית; בלייק מצביע על עדויות להארכה פרטונית גם מעבר לעברית, וכמוהו גר, המתייחס למקרתי (1982), למלון (1993) ולקיפרסקי (1973). אך מבחינה פונטית טהורה כיוון פרטוני צפוי יותר מאשר הארכה פרטונית כאשר תזמון ההברות הוא תלוי טעם.

ברוקלמן (1908) מייחס את ההארכה הפרטונית לנטייה להימנע ממיזוגן של צורות כאלה עם מקבילותיהן בארמית, שבה הכיוון הוא חובה. דוברי העברית העתיקה דיברו גם ארמית, וסביר להניח שהיו מעוניינים בכידול בין שתי השפות, ולכן, בנסותם להימנע מכיוון או השמטה, סופם שהאריכו את התנועה הנדונה. ברוקלמן גוזר גזרה שווה ממה שקורה בלהגים (הערביים) הצפון-אפריקאיים: "מכיוון שאבדה בהם היכולת לבטא תנועות קצרות בהברות פתוחות בלתי מוטעמות, שמים [הדוברים] במקומן, כשהם מבטאים מילים שאולות מן הערבית הקלסית ומלשונות זרות, את התנועות הארוכות המקבילות" (עמ' 93); "בהשפעת הארמית אבדה ליהודים היכולת לבטא תנועות קצרות בהברות פתוחות (לא מוטעמות), והם שמו במקומן את התנועות הארוכות המקבילות, כי היחטפות תנועות אלו הייתה פוגמת בקריאת התורה בבתי הכנסת במבטא המקובל" (עמ' 101). ברוקלמן מניח שהייתה זו תופעה "מלומדת", שחלה בתקופה שבה כבר לא הייתה העברית שפה חיה. בלאו (1978) חולק על כך, ומציע תארוך סביר יותר של תחולת התופעה, כדי לייחסה לתקופת הבית השני, שבה חפפו העברית המקראית והארמית כלשונות דבורות. ככל מקרה המוטיבציה להארכה הפרטונית הזו הייתה כנראה פסיכולוגית יותר משהייתה פונטית, בדומה למוטיבציה הפסיכולוגית לדיסימילציה (בידול), בעוד שהרקע לאסימילציה (הידמות) הוא פונטי.

גם בעברית ישראלית ניתן להבחין לעתים במעין הארכה פרטונית. ניתן לזהותה בדיבורם של תימנים מבוגרים ואתיופים, ובאופן סדיר פחות אצל דוברים מרוקאים ודוברים מזרחיים אחרים, אך גם בקבוצות דוברים אחרות שאינן מזרחיות, למשל במבטא ה"צפוני" האשכנזי של תל אביב ופרבריה, בעיקר בקרב הנוער (ראה בולוצקי תשס"ב). אם מקור התופעה הוא אמנם מזרחי, ספק אם יש לייחסה להשפעתם הלשונית השולית של דוברים תימנים מבוגרים, ובוודאי לא לאתיופים.

סביר יותר להניח שהתפתחה בהשפעתם של דוברים ישראליים ממוצא צפון־אפריקאי, בהשפעת מסורת מגרבית של הארכה פרטונית כדי להימנע במכוון מלצמצם את התנועה, בדומה לזו שמניח ברוקלמן כדי להסביר את ההארכה הפרטונית בלהגים הערביים. ייתכן שמסורת זו נשתמרה אצל הצעירים המרוקאים, ומהם עברה לצעירים אחרים. אך בנפרד מאלה נראה שהארכה פרטונית תלויה גם במשלב ובהקשר. להלן מספר דוגמאות (מרביתן לקוחות מבלוצקי תשס"ב):

(7) מוכר מחשבים (אשכנזי): אינו עקיב בהארכה; בשיחה לאחר הרישום של דבריו טען שהוא עושה זאת כדי למכור טוב יותר, כדי לשכנע: מהר מאד *ma:hér meód*; זה שונה *zè šo:né*; כל כמות שהבאתם, יצא(ה) *kól ka:mút šee:vétem, ya:cá*; מחשב שלם *maxšév ša:lém* זה כולל את הכל *zè ko:lél et akól*

(8) מראיין ברדיו (מנסה לדבר "ברור" במיוחד?): חצי מיליארד שקלים *xací milyárd ška:lím*; שעובדים למחייתם *šeo:vdím lemíxyatám*; שום דבר (בפירוש מודגש) *šúm da:vár*; שירותי הרווחה *šerutéy arèva:xá*; חסר *xa:sér*; זה קשה *zè aní mo:dé lax* אני מודה לך *ka:šé*

(9) מרואיין ברדיו, מזרחי: מה זה משנה? *má ze mša:né*; לא משנה *ló mša:né*; לנשל *lèna:šél*; לבטל *lèva:tél*; מדינה של מיליונרים *mèdi:né šel milyo:nérim*; כולל אלה ש... *ko:lél éle še ... båtna:ím ano:xím*; כתנאים הנוכחים

(10) מרואיין ברדיו: עולים *o:lím*; עשרים ושלוש *esrím ve ša:lóš*; אתה תמיד אומר *atá ta:míd omér*

(11) צעיר דתי (אשכנזי) בטלפון סולרי באוטובוס: חצי שנה *xa:cí ša:ná*; יש דבר כזה *yéš da:vár kazé*; עוד שנה *ód ša:ná*

(12) חייל אתיופי ברדיו: כל מה שצריך *kól ma šèca:rìx*; אתה עושה מה שאומרים לך *atá o:sé má šeo:mrím lexá*

(13) תימנייה זקנה מאוד (טבחית במקוה ישראל): אני עושה *ani 'o:sá*; שישים שנה *šmo:ím šékel*; אין חברים *šì:ším ša:ná*; שמונים שקל *šmo:ím šékel*; לא מלמדים תימנים *ló mela:mdím tèyma:ním*; לא צריך *ló ca:rìx*; לא מדברים טוב *lò mda:brím tov*

(14) עמיר פרץ (מזרחי, מזכיר ההסתדרות): יש מפוטרים *yéš mefùta:rím*

(15) צעיר מזרחי (מרוקאי?): שם היד שלו על היד שלי *sám ha:yád še:lò al ha:yád še:lì*

(16) גיודי מוזס (מראינת אשכנזייה) ברדיו: ברצון שלך *bàra:cón šeláx*; סולנית המפיק שלך *šòla:nít šeláx*; הצלחה *àcla:xá*; איך עבר השבוע? *èyx tífgóš o:tá*; אני רוצה אותה *ani ro:cá*; אני רוצה *a:vár ašavúa*

(17) ילד מזרחי באוטובוס: את כל המבחנים של השנה et kól amivxa:ním šel
éyn šam ba:nót שם בנות ; àša:ná

(18) לשונאי מזרחי: שני ספרים šnéy sfa:rím

(19) כתבת ספורט ברדיו: ההזדמנות שלו ; aizdamnút še:ló ; בית החולים bèyt
; mègu:rím מגורים ; ràka:vót רכבות ; ša:ná שנה ; sti:rá סטירה ; axo:lím
sàxkaním šemàca:vàm... שחקנים שמצבם...

(20) אורי אריאל, זמר: אימא שלי ; ima še:lí ; אולי u:láy ; שירים מוקלטים ši:rím
bèfe:rúš בפירוש ; to:dá ra:bá תודה רבה ; mùkla:tím

(21) קריין רדיו: כיסאות גלגלים ; kis'ót gálga:lím ; קריית הממשלה kiryát
amèša:lá

(22) כרוז בתחנת הרכבת: תחנת השלום tàxanát haša:lóm

(23) ילדים בסרט הדוקומנטרי Promises : שלום ; ša:lóm ; ישראלי ; isràe:lí
yeruša:láim ירושלים

(24) היקריות מקריות ברדיו: אנשים שנתונים במצוקה ; ànašim šenètunim
; bemcu:ká ; תזונה נכונה ; tzuná nexo:ná ; אני יכולה ; ani yexo:lá ; בלי שום
תיקונים ; bli šúm tiku:nim ; איך אפשר שלא ? ; éyx e:fšár še:ló ; החלום שלי
; àxa:lóm še:li ; משווים ; ma:švím ; משמעות ; mašma:'út ; בשבילי ; bišvi:li
; mityàxa:sim ; כעת חיה ; ka:ét xa:yá ; ka:ét xayá על ידי אותו אדם,
במשלב לא-מוקפד) ; עד ארבע-חמש ; ad árba xa:méš ; מרצים שונים ; ma:rcim
; šo:nim ; בסמנטיקה ; bèse:mántikà ; גילאים שונים ; gila:'im šo:nim ; לא טעים ;
; ta:im ; זה טעים ; zè ta:im ; אני רוצה להעיר לגבי... ; ani rocé leha:'ír lega:béy...
; yéš dibu:rím ; יש דיבורים ; yéš dibu:rím ; יש הרבה שיחות ; yéš harbé si:xót ; בעבודה
; bèta:'út ; בטעות ; baàvo:dá ; מין דבר כזה ; min da:vár ka:zé ; מה הספקת לרשום ?
; má ispákta li:ršóm ; שירי נשמה ; širéy neša:má ; קונה ; ko:né ; להמשיך קדימה
páam rišo:ná ; פעם ראשונה ; lamšix ka:díma

ברוב המקרים ההארכה מתרחשת כאשר ההברה פתוחה (כמו בסביבה ההיסטורית),
ולדעת אלי הרשמן (חוות דעת פרטית) בדרך כלל בסוף המבע ו/או בפסגת
האינטונציה של המבע. כמו כן טוען הרשמן, שאם נראה לנו לעתים שההארכה
פרטנית חלה בהברה סגורה, למעשה מדובר בהברה פתוחה שלאחריה הברה
הפותחת בצרור עיצורים. למשל:

(25) פתיחה של הברה סגורה:

~ ma:švím ~ משווים ; maš-vím ~ i vi:-trá li ~ היא ויתרה לי i vit-rá li
במקרה זה החלוקה מחדש להברות מתקבלת על הדעת, משום שרצף כמו tr ב־tra

עומד במבחן סולם הצליליות. השאלה היא, האם ניתן להניח חלוקה מחדש להברות גם במקרים שסולם הצליליות אינו נשמר, כמו בדוגמאות הבאות:

(26) פתיחה של הברה סגורה גם אם סולם הצליליות אינו נשמר? šeo:-vdím
 má šeo:-mrím ; šeo:v-dím lemíxyatám ~ לעובדים למחייתם
 ~ lexá ~ מה שאומרים לך ~ ma:-rcím šo:ním ; má šeo:m-rím lexá
 שונים ~ ma:r-cím šo:ním ; má ispákta li:-ršóm ; מה הספקת לרשום? má
 ispákta li:r-šóm

או שפשוט יש לומר שגם בהברות סגורות שאינן מוטעמות עשויה לחול הארכה פרטונית. בכל מקרה יש לזכור, כי מספר הדוגמאות מן המדגם האקראי שלפנינו שבהן חלה הארכה בהברה סגורה מוגבל למדיי; כל ההיקריות המובהקות של הארכה פרטונית חלות בהברה פתוחה.

כאמור לעיל, גם אם מקורה של ההארכה הפרטונית בדוברי עדות המזרח, בשום פנים אין היא מוגבלת לקבוצה זו. בחלק מן המקרים נראה כי ההארכה משמשת למטרות ניגוד או הדגשה, ולעתים נועד לה תפקיד רטורי, להרשים את הזולת (למשל בדיבור עם לקוחות). אך אין בכך כדי להסביר את מרבית ההיקריות, שבהן מדובר בדיבור רגיל ובמשלב רגיל. הסבר אפשרי אחד הוא שההארכה הפרטונית הזו מכוונת לשנות את אופייה המקצבי היסודי של העברית, המבוסס על מיקום ההטעמה, למקצב המבוסס על מבנה הברי. בשפות כמו אנגלית מקוימים מרווחי זמן שווים פחות או יותר בין פסגות ההטעמה, וההברות הבלתי מוטעמות ביניהן נדחסות לתוך המרווח ללא התייחסות למספרן. לעומת זאת בשפות כמו ספרדית או איטלקית כל ההברות שוות פחות או יותר באורכן, ללא תלות בהטעמה. העברית הישראלית נוטה לדחוס הברות בלתי מוטעמות כנהוג באנגלית; ההבדל הוא רק בכך, שבעוד שבאנגלית הרדוקציה מתבטאת גם בקיצור וגם במרכזו (לתנועה הקרובה לשווא), בעברית מדובר בעיקר בקיצור – איכות התנועה נשמרת, פחות או יותר, גם לאחר הרדוקציה. ייתכן שההארכה הפרטונית מצביעה על התפתחותה של נטייה להתרחק מן המודל האנגלי (למרות השפעתה הגדולה של האנגלית על העברית הישראלית בלקסיקון, בתרגומי שאילה וכו') ולהתקרב יותר למודל הספרדי, דהיינו מתזמון על פי ההטעמה לתזמון הברי.

הסבר אפשרי אחר: אם אמנם קיימת היום בעברית נטייה טבעית להטעמה מלעילית בדיבור המשדר קרבה או היעדר מוקפדות, ייתכן שנטייה זו היא המפעילה את ההארכה הפרטונית. במילים אחרות, ניתן לראות בהארכה ניסיון להעביר את "מרכז הכובד" להברה שלפני הסוף, אם כי לא במידה כזו שתגרום למעתק של הטעם עצמו, שנשאר מלרע. לעתים קרובות התוצאה היא רצף של שלוש הברות שאינן עוברות רדוקציה: תנועה מוטעמת הטעמה משנית, התנועה המוארכת (שלדעת הרשמן ניתן לראות בהארכתה מקבילה של ההארכה ה"נורמלית" הכרוכה בהטעמה בעברית הישראלית), והתנועה המוטעמת הטעמה ראשית.

(27) רצף שכיח של תנועות מוטעמות ו/או מוארכות: מדינה של מליונרים *mèdi:ná* et kól amivxa:ním šel àša:ná השנה את כל המבחנים של השנה ;šel milyo:nérim
 אף שהתנועה המוטעמת הטעמה משנית אינה ארוכה, וזו המוטעמת הטעמה ראשית אינה בהכרח ארוכה מזו המוארכת שלפניה, כל שלוש התנועות בולטות למדיי, ואף לא אחת מהן עוברת רדוקציה של ממש. לו היה מדובר במעתק חלקי של הטעם, ניתן היה אולי לצפות לרדוקציה גדולה יותר של התנועה המוטעמת הטעמה משנית. ייתכן שיש בכך חיזוק לטענה שמדובר בנטייה למעבר מתזמון על פי ההטעמה לתזמון הברי. אין לשלול גם את האפשרות ששני הגורמים חוברים כאן יחד בהתהוות התופעה של הארכה פרטונית, דהיינו נטייה מתגברת להטעמה מלעילית, ובו בזמן נטייה מקבילה למעבר לתזמון הברי. בשלב הבא של המחקר תיבדק שאלת התזמון בדיקה פונטית אינסטרומנטלית.

בכל מקרה, בין שמדובר בשינוי ממקצב המבוסס על הטעמה למקצב הברי ובין בנטייה מתחזקת להטעמה מלעילית, או בשניהם יחד, נראה כי לפחות בחלק מן המקרים ההארכה כרוכה במיקוד תשומת הלב ובמידה של מוקפדות, וכי הכוונה היא לעשות את המבעים שבהם מדובר ברורים יותר ואולי משכנעים יותר. ומכיוון שתשומת הלב נוטה להתרכז בסופי מבעים ובפסגת האינטונציה, גדל גם הסיכוי למצוא שם הארכה פרטונית. במקרים לא מעטים נמצא שהארכה פרטונית תלויה גם בהקשר, במשלב, וכו'. ובאופן כללי חשוב שוב להדגיש, שפרט לדיבורם של אתיופים ודוברים תימנים מבוגרים אין מדובר בתופעה פונטית אוטומטית לחלוטין – שאם לא כן הייתה ההארכה הפרטונית גלובלית.

קיצורים ביבליוגרפיים

- בולוצקי תשס"ב = ש' בולוצקי, "שוונות פונולוגית ומורפולוגית בעברית המדוברת", בתוך ש' יורעאל (עורך), מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשוונות הלשונית בישראל, תל אביב תשס"ב, עמ' 239–278
- J. Blau, "Hebrew Stress Shifts, Pretonic Lengthening, and Segolization: Possible Cases of Aramaic Interference in Hebrew Syllable Structure", *Israel Oriental Studies* 8 (1978), pp. 91–106
- F. R. Blake, "Pretonic Vowels in Hebrew", *Journal of Near Eastern Studies* 10 (1951), pp. 243–255
- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Berlin 1908
- W. R. Garr, "Pretonic Vowels in Hebrew", *Vetus Testamentum* 37 (1987), pp. 129–153

- J. L. Malone, *Tiberian Hebrew Phonology*, Winona Lake = 1993 מלון
1993
- J. J. McCarthy, *Formal Problems in Semitic Phonology and* = 1982 מקרתי
Morphology, Bloomington, IN 1982
- P. Kiparsky, "The Inflectional Accent in Indo-European", = 1973 קיפרסקי
Language 49 (1973), 4, pp. 794–849